

KATARZYNA GIERTUGA-MIŁEK¹

**ADOPCJA I RODZINA ZASTĘPCZA JAKO FORMA RODZINNEJ
OPIEKI DLA DZIECI OPUSZCZONYCH I PORZUCONYCH**

Wstęp

Rodzina jest podstawowym środowiskiem, w którym żyje człowiek. Szczególnie środowisko to ważne jest w przypadku małego człowieka – dziecka. Prawo do rodzinnej opieki jest jednym z gwarantowanych zarówno przez Konwencję o Prawach Dziecka jak i przez konstytucje różnych państw. Niestety, nie zawsze rodzina naturalna (biologiczna) jest w stanie właściwie pełnić powierzoną jej rolę. Coraz częściej zdarza się zatem, że w wykonywanie władzy rodzicielskiej małoletnich musi ingerować Sąd Rodzinny, a niekiedy nawet prokurator. Istnieją również sytuacje instytucjonalnego zabezpieczenia pozostawiania niemowląt w szpitalach przez matki, które z różnych przyczyn nie są w stanie otoczyć ich opieką. W wyniku tych sytuacji dochodzi często do zrzeczenia się władzy rodzicielskiej, pozbawienia lub ograniczenia jej na mocy orzeczenia sądu. W efekcie tych działań, dzieci umieszczane są w różnych systemach opieki, z których najkorzystniejszymi z punktu widzenia psychologiczno – pedagogicznego są formy rodzinne. Szczególnie dla najmłodszych dzieci.

Adopcja (przysposobienie) i rodzina zastępcza to dwie najczęściej spotykane w praktyce formy zastępczej opieki i wychowania rodzinnego. Jak pisze M. Andrzejewski, „...nie ma jednej odpowiedzi na pytanie: jaka jest najlepsza forma opieki zastępczej? Twierdzenia, że rodzina zastępcza jest lepsza od placówki a adopcja lepsza od rodziny zastępczej, wygłaszane w oderwaniu od konkretnej

¹ Autorka jest pracownikiem Ośrodka Adopcyjno-Opiekuńczego w Zielonej Górze.

sprawy nie mają sensu. Owa konkretna sprawa to konkretne dziecko i jego rodzina.”² Na poparcie tej tezy jako argument autor ten podaje przykład: „Ile jest warta teza o wyższości adopcji jeżeli stajemy przed decyzją dotyczącą 16-letniego chłopca, który nie chce funkcjonować w żadnej formie rodzinnej, bo twierdzi, że jest dorosły i związany ze swymi rodzicami, których chce i będzie odwiedzał w szpitalu „na odwykówce” lub w więzieniu i nie ma ochoty wiązać się na zasadach rodzinnych z kimkolwiek innym?”³ Tu nasuwa się oczywisty wniosek: trzeba szukać odpowiedniej formy opieki dla konkretnego dziecka, zamiast doktrynersko układać według hierarchii takie, czy inne formy pomocy, twierdząc, że któraś z nich jest lepsza od innej.⁴ Poniżej zostaną przedstawione dwie formy opieki nad dzieckiem: adopcja i rodzina zastępcza.

1. Adopcja (przysposobienie)

Nazwa „przysposobienie” pochodzi od łacińskiego słowa „adoptio”, które oznacza „przysposobienie, przybranie dziecka za swoje”. Ustawową definicję przysposobienia zawiera przepis art. 121 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, wedle którego poprzez przysposobienie powstaje między przysposabiającym a przysposobionym taki stosunek jak między rodzicami a dziećmi.⁵ Adoptowany może być małoletni, którego sytuacja prawna jest uregulowana, tzn., jest zrzeczenie lub pozbawienie władzy rodzicielskiej rodziców biologicznych. Pomijam tu oczywiście przypadki adopcji wewnątrzrodzinnych, kiedy adoptowane jest dziecko współmałżonka.

„Przysposobić można osobę małoletnią, tylko dla jej dobra” – tak brzmi przepis art. 114 par. 1 KRO.⁶ Wynikają z niego dwa podstawowe warunki dotyczące osoby adoptowanej tj.

1. Wymóg małoletniości, tzn. można przysposobić osobę, która w świetle obowiązujących przepisów nie jest uznawana za osobę pełnoletnią (w prawodawstwie polskim granicę tę określa wiek 18 lat (art. 10 par. 1 k.c.); pełnoletniość uzyskuje również kobieta, która ukończyła lat 16 i zawarła związek małżeński⁷). Stąd wniosek, iż przysposobić można każde dziecko, bez względu na jego płeć, stan zdrowia, wyznanie, itd.
2. Wymóg dobra dziecka – jest on naczelną przesłanką w orzecznictwie rodzinnym dotyczącym regulacji prawnych między rodzicami a dziećmi.

Kandydaci na rodziców adopcyjnych muszą spełnić szereg warunków by uzyskać kwalifikację. W przypadkach adopcji wewnątrzrodzinnych (np.

² Zob. M. Andrzejewski, *Dobro dziecka*, „Rozterki wychowawcze” nr 5 z 2002 r., op. cit. s. 35 i nast.

³ Ibidem, op. cit.

⁴ Ibidem.

⁵ A Zieliński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2000, s. 303.

⁶ Kodeks rodzinny i opiekuńczy (dalej KRO).

⁷ A. Zieliński, s. 295.

przysposobienie dziecka żony) cała procedura rozgrywa się w sądzie (niekiedy sądy zlecają przeprowadzenie badań psychologicznych osoby przysposabiającej). W tych sytuacjach władza rodzicielska przysługuje obojgu małżonkom. Natomiast w sytuacjach, gdy adoptowane jest dziecko wobec którego rodzice zrzekli się lub zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej, procedura adopcyjna ma swój początek w ośrodku adopcyjno – opiekuńczym. Osoby pragnące przysposobić dziecko podejmują kwalifikację w ośrodkach na terenie kraju. Zwykle rozpoczyna się ona od rozmowy wstępnej, na której rodzina zostaje poinformowana o procesie przeprowadzenia postępowania adopcyjnego, wymaganej dokumentacji i procedurze kwalifikacyjnej. Poszczególne ośrodki różnią się niekiedy wymogami dotyczącymi określonych dokumentów, jednak istnieje pewien „kanon”, do którego należą następujące dokumenty: podanie z motywacją, odpis aktu małżeństwa, życiorysy, zaświadczenia o zarobkach, opinie z zakładów pracy, zaświadczenia o dobrym stanie zdrowia fizycznego i psychicznego, oświadczenia (zaświadczenia) o niekaralności. Po złożeniu kompletu dokumentów rodzina uczestniczy w spotkaniach z psychologiem i pedagogiem, wśród których są: badania psychologiczne, wywiad społeczny u osób zamierzających przysposobić dziecko oraz spotkania szkoleniowe dla przyszłych rodziców adopcyjnych. Kiedy rodzina przejdzie pomyślnie całą procedurę może otrzymać propozycję przyjęcia dziecka. Istnieje naczelną zasadą doboru rodziny do dziecka tzn., dla konkretnego dziecka, o określonych potrzebach, musi być rodzina będąca w stanie właściwie nim się zaopiekować, zapewnić mu warunki do jak najlepszego rozwoju psychofizycznego etc.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy przewiduje cztery rodzaje przysposobienia:

- przysposobienie niepełne,
- przysposobienie pełne,
- przysposobienie całkowite,
- przysposobienie zagraniczne.

W sytuacji **przysposobienia niepełnego** skutki przysposobienia polegają wyłącznie na powstaniu stosunku między przysposabiającym a przysposabianym, czyli – innymi słowy – tylko między dzieckiem i rodzicami adopcyjnymi (nie obejmują dalszej rodziny osób przysposabiających, natomiast pozostaje wówczas prawna więź między dzieckiem a dalszą rodziną biologiczną, np. biologicznymi dziadkami). Skutki tego przysposobienia rozciągają się natomiast na zstępnych przysposobionego (dzieci, wnuki). Dziecko podlega władzy rodzicielskiej rodziców adopcyjnych (ustaje bowiem władza rodziców biologicznych) i dziedziczy po nich. Dziedziczy również po innych członkach swojej rodziny pochodzenia (za wyjątkiem rodziców). Ten rodzaj przysposobienia orzekany jest bardzo rzadko.

W myśl przepisu art. 121 par. 1 KRO przez **przysposobienie pełne** powstaje między przysposabiającym a przysposabianym taki stosunek jak między rodzicami a dziećmi; regulacja ta obejmuje również dalszą rodzinę, tzn. że np. dzieci osób

przysposabiających stają się rodzeństwem dziecka adoptowanego, a rodzice osób adoptujących stają się dziadkami dla tego małoletniego. W tej sytuacji ustają wszelkie powiązania prawne między dzieckiem a jego rodziną pochodzenia; utrata władzy rodzicielskiej rodziców biologicznych jest definitywna i nie odżywa. Władzę rodzicielską nad dzieckiem przysposobionym otrzymują osoby przysposabiające. W wyjątkowych sytuacjach – jeśli nie ucierpi na tym dobro dziecka i istnieją ku temu poważne przesłanki – przysposobienie to może zostać rozwiązane.

Przysposobienie całkowite jest przysposobieniem nierozwiązywalnym. Konieczną przesłanką do jego orzeczenia jest wyrażenie przez rodziców przed sądem opiekuńczym tzw. zgody blankietowej, tzn. zgody na przysposobienie dziecka w przyszłości bez wskazania osoby przysposabiającego (art. 119 KRO). W takiej sytuacji dziecko adopcyjne jest traktowane jakby było naturalnym dzieckiem osób przysposabiających.

Corocznie wiele dzieci, szczególnie w wieku niemowlęcym i poniemowlęcym, znajduje rodzinne środowisko zastępcze. Problemem natomiast jest umieszczenie w rodzinach dzieci starszych, liczniejszych rodzeństw lub dzieci z poważniejszymi problemami medycznymi, ewentualnie ze schorzeniami psychicznymi. Szansą dla tych dzieci jest adopcja zagraniczna. Przepis art. 21 Konwencji o Prawach Dziecka nakazuje, aby Państwa - Strony uznające system adopcji gwarantowały dobro dziecka jako *sui generis* najwyższe dobro, zaś adopcję będącą aktem immanentnie związaną z przeniesieniem dziecka do innego kraju traktowały jako zastępczy środek opieki nad dzieckiem, jeśli nie może być ono umieszczone w rodzinie zastępczej lub adopcyjnej, albo nie można zapewnić mu odpowiedniej opieki w kraju jego pochodzenia. Koresponduje z tym artykułem nowelizacja KRO z 1995 r., gdzie wprowadzono nowe brzmienie przepisu art. 114 ust. 2 par 1 następującej treści: *„Przysposobienie, które spowoduje zmianę dotychczasowego miejsca zamieszkania przysposobianego w Rzeczypospolitej Polskiej na miejsce zamieszkania w innym państwie może nastąpić wówczas, gdy tylko w ten sposób można zapewnić przysposobianemu odpowiednie zastępcze środowisko rodzinne”*⁸. Wyjątek stanowią sytuacje, gdy istnieje pokrewieństwo pomiędzy dzieckiem a osobą przysposabiającą, lub gdy przysposabiający adoptował wcześniej brata lub siostrę danego dziecka. Istnieje określona procedura prowadząca do kwalifikacji dziecka do przysposobienia zagranicznego. Według najnowszego rozporządzenia o ośrodkach adopcyjno – opiekuńczych z 30 września 2005 r. (par. 9-11.)⁹ poszukiwania rodziny dla dziecka (dzieci) prowadzi się w następujący sposób:

⁸ KRO.

⁹ Zob. Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 30 września 2005 r. w sprawie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych (Dz. U. Nr 205, poz. 1701 z 2005 r.); rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 5 października 2004 r. w sprawie centralnego banku danych o dzieciach oczekujących na przysposobienie oraz ośrodków adopcyjno-opiekuńczych upoważnionych do współpracy z licencjonowanymi przez rządy innych państw organizacjami lub ośrodkami adopcyjnymi (Dz. U. Nr 233, poz. 2344 z 2004 r.).

1. pierwszym krokiem jest poszukiwanie rodziny wśród rodzin oczekujących w danym ośrodku. Jeśli ośrodek nie dysponuje rodziną odpowiednią dla danego dziecka (tzw. zasada doboru rodziny do dziecka) zostaje ono zgłoszone do wojewódzkiego banku danych o dzieciach.
2. wojewódzki Bank Danych ma 3 miesiące na prowadzenie poszukiwań (miesiąc na poszukiwania na swoim terenie, a po upływie tego czasu dane rozsyłane są do innych wojewódzkich banków danych).
3. w myśl par. 10.4 „W przypadku, gdy w terminie 2 miesięcy od dnia przyjęcia informacji o dziecku przez wojewódzkie banki danych nie pozyskano dla dziecka rodziny zgłaszającej gotowość do jego przysposobienia ośrodki (...) przekazują informacje o dziecku do centralnego banku danych (...)”¹⁰ do Warszawy.
4. ośrodek prowadzący wojewódzki bank danych wnioskuje o kwalifikację dziecka do adopcji zagranicznej – komisje kwalifikacyjne mają miejsce w Publicznym Ośrodku Adopcyjno – Opiekuńczym w Warszawie.
5. do współpracy z licencjonowanymi organizacjami adopcyjnymi z innych krajów (a tym samym do prowadzenia adopcji zagranicznych) są upoważnione trzy ośrodki (wszystkie mają siedzibę w Warszawie):
 - Publiczny Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy
 - Krajowy Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy TPD
 - Katolicki Ośrodek Adopcyjno – Opiekuńczy

Informacje o dzieciach zakwalifikowanych do przysposobienia z przeniesieniem poza granice kraju są przekazywane organizacjom zagranicznym. W przypadku znalezienia rodziny dla dzieci dokumentacja jest tłumaczona i przekazywana do Warszawy. Jeśli nic nie stoi na przeszkodzie umawiany jest pierwszy kontakt przyszłej rodziny z danym dzieckiem pod nadzorem miejscowego Ośrodka Adopcyjno – Opiekuńczego. Jeśli rodzina zaakceptuje dziecko, składane są do Sądu Rejonowego wnioski o przysposobienie. W każdym przypadku poprzedza je wyznaczony przez sąd okres osobistej styczności. Reguluje to czytelnie KRO: „Jeżeli jednak przez przysposobienie przysposabiany ma zmienić dotychczasowe miejsce zamieszkania w Rzeczypospolitej Polskiej na miejsce zamieszkania w innym państwie, przysposobienie może być orzeczone po upływie określonego przez sąd opiekuńczy okresu osobistej styczności przysposabiającego z przysposabianym w dotychczasowym miejscu zamieszkania przysposabianego lub w innej miejscowości w Rzeczypospolitej Polskiej”¹¹. Przepis ten ma na celu dokonanie starannego wyboru przysposabiającego, z którym dziecko zamieszka i będzie przebywać poza granicami Polski. W postępowaniu sądowym prowadzącym do

¹⁰ Rozporządzenie w sprawie ośrodków adopcyjno-opiekuńczych. Zob. też E. Szucilo, *Adopcja*, Wrocław 1996, s. 6 i nast.

¹¹ Art. 120 KRO.

orzeczenia adopcji zagranicznej uczestniczy zawsze prokurator. Przy orzekaniu w tych sprawach ważne są umowy międzynarodowe bilateralne między Rzeczpospolitą Polską i państwem, którego obywatelami są przyszli rodzice adopcyjni.

Ważnym czynnikiem przy orzekaniu przysposobienia jest zgoda małoletniego, wyrażona przed sądem rejonowym. Jak określa to art. 118 KRO, potrzebna jest zgoda małoletniego, który ukończył lat 13, a także powinien być wysłuchany małoletni, który ma mniej niż 13 lat i jest w stanie pojąć znaczenie przysposobienia. Optymalną formą tego wysłuchania jest rozmowa sędziego (przewodniczącego składu orzekającego) z dzieckiem, prowadzona poza salą sądową. Rozmowa przeprowadzona w gabinecie sędziego wyraźnie zmniejsza stres i umożliwia dziecku swobodniejszą wypowiedź. Przepisy art. 118 KRO określają ponadto kolejne dwie sytuacje, kiedy sąd odstępuje od wysłuchania małoletniego:

1. gdy nie jest on zdolny do wyrażenia zgody (np. ze względu na wiek),
2. gdy żądanie wysłuchania byłoby sprzeczne z dobrem małoletniego.

Do istotnych spraw związanych z instytucją przysposobienia należy kwestia tajemnicy przysposobienia. Coraz częściej spotyka się opinie, że dziecko powinno wiedzieć o fakcie adopcji i znać swoją historię. Jest to zarazem zgodne z Konwencją o Prawach Dziecka (art. 7- 8). Przyszli rodzice adopcyjni są przygotowywani do tego, by rozmawiać z dzieckiem o adopcji, ujawniać mu ten fakt możliwie najwcześniej, udzielając tyle informacji, ile dziecko na danym etapie rozwoju jest zdolne przyjąć i zrozumieć. Pojawia się coraz więcej literatury, witryn internetowych, stowarzyszeń, kół dyskusyjnych etc. etc. We współczesnym świecie adopcja przestała być tematem tabu. Rodziny i dzieci mówią o tym bez skrępowania, przyjmując węzeł adopcyjny jako inny rodzaj macierzyństwa i ojcostwa. Jednak oczywistym jest fakt, że nie wszyscy i wszędzie muszą wiedzieć, że dane dziecko jest adoptowane. Aby formalnie zachować tajemnicę przysposobienia wprowadzane są zmiany w akcie urodzenia dziecka. Sytuacje takie regulują przepisy Prawa o Aktach Stanu Cywilnego.¹² Możliwe są tutaj trzy stany faktyczne:

1. do aktu urodzenia wpisuje się wzmiankę dodatkową o przysposobieniu; natomiast w odpisach wpisuje się jako rodziców osoby przysposabiające;
2. na mocy orzeczenia sądu opiekuńczego, w razie przysposobienia pełnego, może być sporządzony nowy akt urodzenia, w którym jako rodziców wpisuje się przysposabiających, a dotychczasowy akt urodzenia nie podlega ujawnieniu i nie wydaje się z niego odpisów; po uzyskaniu pełnoletności przysposobiony może jednak żądać jego udostępnienia;
3. w razie przysposobienia całkowitego przysposobiony traci całkowicie swój dotychczasowy stan cywilny, a zyskuje nowy, związany wyłącznie z nową

¹² A. Zieliński, s. 322

rodziną. Sporządzany zostaje nowy akt urodzenia, tak jak w przypadku przysposobienia pełnego.

Forma rodziny adopcyjnej jest formą najbardziej zbliżoną do naturalnego środowiska rodzinnego. Po orzeczeniu przysposobienia rodziny funkcjonują (z prawnego punktu widzenia) tak, jak rodziny powiązane więzami krwi. Stosunek przysposobienia z natury rzeczy i założenia ustawodawczego jest podobny do relacji rodzice – dzieci, która jest nierozwiązywalna. Jednak istnieją wyjątkowe sytuacje, kiedy ta relacja może zostać rozwiązana. Art. 125 KRO stanowi: *„Z ważnych powodów zarówno przysposobiony, jak i przysposabiający mogą żądać rozwiązania stosunku przysposobienia przez sąd. Rozwiązanie stosunku przysposobienia nie jest dopuszczalne jeżeli miałyby wskutek niego ucierpieć dobro małoletniego dziecka.”* Z tego przepisu wynikają dwie przesłanki rozwiązania przysposobienia:

- ważne powody (przesłanka pozytywna),
- dobro małoletniego dziecka (przesłanka negatywna)

A. Zieliński stoi na stanowisku, że ważnym powodem rozwiązania przysposobienia jest wytworzenie się takiej sytuacji, że dalsze trwanie przysposobienia narusza godny ochrony interes żądającego rozwiązania przysposobienia.¹³ Autor powołuje się na orzecznictwo sądowe podając wykładnię pojęcia „ważne powody”, do których zalicza:

- ostateczne zerwanie więzi rodzinnej – jeśli więź wygasła całkowicie i nieodwracalnie;
- niemożność wychowawczego oddziaływania przysposabiających na dorastającą przysposobioną, związanie się jej ze środowiskiem przestępczym, uprawianie nierządu i nabawienie się choroby wenerycznej, nadużywanie alkoholu, kradzieże, demoralizacja rówieśnic, ucieczki z domu, zakładu wychowawczego, pobyt w Izbie Wytrzeźwień, co ujemnie odbija się na zdrowiu przysposabiających;
- sytuacja, gdy po dokonaniu przysposobieniu niemowlęcia okazało się ono upośledzone psychofizycznie w takim stopniu, że pomimo osiągnięcia przez dziecko odpowiedniego wieku nie rokuje ono nadziei nawiązania przez nie uczuciowej więzi z otoczeniem – powoduje to powstanie stanu, który jest sprzeczny z założeniami i celami przysposobienia;
- odnalezienie się rodziców naturalnych dziecka, którzy w chwili przysposobienia nie byli znani.¹⁴

Za powód rozwiązania przysposobienia nie można jednak uznać sytuacji np. wystąpienia trudności wychowawczych, bądź tego, iż przysposobione dziecko nie

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, s. 329-331.

spełniło założonych wobec niego oczekiwań. Jak wynika wprost z paragrafu 125 KRO przysposobienie nie może zostać rozwiązane, jeśli miałyby ucierpieć dobro małoletniego dziecka. Kryterium oceny dobra dziecka powinno obejmować wszechstronne rozważenie sytuacji dziecka oraz czy nie ulegnie ona zmianie na gorsze w przypadku rozwiązania przysposobienia.

Dla oceny czy przysposobienie może być rozwiązane nie bez znaczenia jest również fakt, która ze stron zawiniła rozbiciu więzi rodzinnej. Jak pisze J. Ignatowicz, „...z zasad współżycia społecznego, a ściślej z założenia, które znalazło wyraz w łacińskiej paremii „*nemo turpitudine suam allegans* (nikt nie może powoływać się na własną niegodziwość) wynika, że rozwiązania przysposobienia nie może żądać ta strona, która rozbiciu więzi rodzicielskiej zawiniła”¹⁵.

Rozwiązanie przysposobienia pociąga za sobą określone skutki. Przede wszystkim, ustaje wynikający z przysposobienia stan cywilny oraz pokrewieństwo przysposobionego wobec krewnych z przysposobienia, a „odzywają” więzy naturalne. Ustaje również obowiązek alimentacyjny, a także przysposobienie przestaje być podstawą dziedziczenia. Przysposobiony może pozostać przy nazwisku nabytym przez przysposobienie, może też wrócić do swojego poprzedniego nazwiska, gdy występują ważne ku temu powody. Podobna sytuacja ma miejsce przy podejmowaniu decyzji dotyczącej imienia. Sąd może również utrzymać w mocy obowiązek alimentacyjny.

3. Rodzina zastępcza

Nie wszystkie dzieci pozbawione właściwej pieczy rodzicielskiej mogą i powinny zostać przysposobione. Niewiele jest rodzin chętnych, by przysposobić dziecko starsze, przysposobić rodzeństwo lub dziecko z poważniejszymi problemami zdrowotnymi. Nie mogą również zostać przysposobione dzieci, których rodzice zostali ograniczeni lub zawieszani we władzy rodzicielskiej i mają prawo do kontaktu ze swoimi dziećmi. W tych sytuacjach możliwą formą zapewnienia opieki rodzinnej są rodziny zastępcze. Jak definiuje ją A. Strzembosz - „rodzina zastępcza to oparta na modelu wychowania rodzinnego forma pieczy zastępczej nad dzieckiem i młodzieżą pozbawionymi trwale lub tymczasowo opieki rodziców. Sprawuje ona pieczę nad dzieckiem tymczasowo, tj. na czas potrzebny do unormowania jego sytuacji życiowej.”¹⁶ Jeśli nie uda się jej unormować, ustaje ona wraz z usamodzielnieniem dziecka. Jest to forma opieki ustanawiana przez sąd, zwykle utrzymywany jest nadzór kuratora, a także istnieje stały nadzór ze strony opieki społecznej (np. MOPS.

¹⁵ J. Ignatowicz, *Prawo rodzinne*, s. 302.

¹⁶ A. Strzembosz, *Rozmiary sieroctwa społecznego w świetle orzecznictwa sądów opiekuńczych w latach 1958-1974. Wybrane zagadnienia patologii rodziny*, Warszawa 1976, s. 17 i n.

PCPR). Utworzenie rodziny zastępczej nie powoduje powstania więzi rodzinno – prawnej pomiędzy rodzicami zastępczymi a dziećmi. Dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej nie uzyskuje statusu dziecka rodziców zastępczych, utrzymuje swój dotychczasowy stan cywilny. Bardzo często również rodzice zastępczy nie przyjmują pełnej władzy rodzicielskiej nad przyjętymi podopiecznymi (jest to możliwe, gdy rodzice biologiczni nie mają władzy rodzicielskiej, a dziecko zostało umieszczone w rodzinie zastępczej, np. ze względu na poważny stan zdrowia). Rodzina ta otrzymuje pieniądze na częściowe pokrycie kosztów utrzymania dziecka.

Funkcję rodziny zastępczej mogą pełnić osoby, które:

1. dają rękojmię należytego wykonywania zadań rodziny zastępczej;
2. mają stałe miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
3. korzystają z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
4. nie są lub nie były pozbawione władzy rodzicielskiej, nie są ograniczone we władzy rodzicielskiej ani też władza rodzicielska nie została im zawieszona;
5. wywiązują się z obowiązku łożenia na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby, gdy ciąży na nich taki obowiązek z mocy prawa lub orzeczenia sądu;
6. nie są chore na chorobę uniemożliwiającą właściwą opiekę nad dzieckiem, co zostało stwierdzone zaświadczeniem lekarskim;
7. mają odpowiednie warunki mieszkaniowe oraz stałe źródło utrzymania;
8. uzyskały pozytywną opinię ośrodka pomocy społecznej właściwego ze względu na miejsce zamieszkania. (Ustawa o pomocy społecznej z 1990 r. - art. 33d oraz ustawa o pomocy społecznej z 2004 r. - art. 73).

Ustawa o pomocy społecznej z 29 listopada 1990 r. (z późn. zm.) wyróżniała trzy formy rodziny zastępczej (art.33e)¹⁷:

1. rodziny, które na podstawie przepisów Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego, mogą być zobowiązane do dostarczania środków utrzymania;
2. rodziny, które na podstawie Kodeksu Rodzinnego i Opiekuńczego, nie mogą być zobowiązane do dostarczania środków utrzymania;
3. rodziny, o których mowa wyżej, pełniące zadania pogotowia rodzinnego.

Pierwsza z tych form ma istotne znaczenie dla dziecka, które nie musi być całkowicie odrywane od swych krewnych, których zna i jest z nimi związane emocjonalnie. Obecnie ok. 50 tysięcy dzieci jest umieszczonych w rodzinach zastępczych, utworzonych w ponad 92% przez osoby najbliższej spokrewnione: babcie, dziadków, starsze rodzeństwo.¹⁸ Są to często osoby zobowiązane do alimentacji na rzecz dzieci. Tak więc, opiekując się dziećmi pobierają od państwa zasiłki na częściowe pokrycie kosztów utrzymania swych podopiecznych. Jednak ta

¹⁷ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. Nr 64, poz. 593 z późn. zm.).

¹⁸ M. Andrzejewski, *Rodziny zastępcze jako instytucje pomocy społecznej*, Problemy Opiekuńczo – Wychowawcze, 1999 nr 3.

forma dość często prowokuje do zauważalnych nadużyć, kiedy to rodzice biologiczni sami wywoływali umieszczenie dziecka u babci w opiece zastępczej po to tylko, aby skorzystać z prawa do zasiłku. Często dzieci nadal mieszkały z rodzicami naturalnymi, co zwykle nie było dla nich dobre i bezpieczne, a sąd nie ingeruje przecież w sytuacje, kiedy rodzina prawidłowo wypełnia swoje funkcje. Dla kilkunastu procent dotychczasowych rodzin zastępczych zasiłek jest jedynym źródłem utrzymania, co samo w sobie jest niezgodne z prawem. W takiej sytuacji wprowadzono rozporządzenie ograniczające wysokość zasiłków dla rodzin spokrewnionych, uzależniając ich wysokość od dochodów rodziny.

Kolejna forma to rodziny niespokrewnione, w żaden sposób nie zobowiązane do alimentacji na rzecz przyjętych dzieci. Są to rodziny odpowiednio przeszkolone, przygotowywane do współpracy z rodziną biologiczną oraz posiadające możliwości pomocy dzieciom w tak trudnej sytuacji, w jakiej się znalazły. Jest to korzystne dla dzieci, które trafiają do ludzi rozumiejących, czym jest problem dziecka w takiej sytuacji: ból odrzucenia, poczucie winy, żal, tęsknota etc. Odpowiednio wyszkoleni opiekunowie powinni potrafić zaakceptować dziecko takim jakie jest.

Francuski lekarz psychiatra M. Soula nazwał rodzinę zastępczą trudną formą terapii. Tym samym podkreślił, że „...jest ona znakomita, gdy osiągnie wynik pomyślny, lecz jeśli zawiedzie bywa gorsza od zakładu wychowawczego, bo rani dziecko głęboko i nieodwracalnie”¹⁹. Stwierdzenie to warte jest rozpowszechnienia wśród kandydatów na rodziców zastępczych. Udana rodzina zastępcza może być dla dziecka rozwiązaniem bardzo dobrym, ale nieudana może stać się przyczyną dramatu o wielorakich skutkach.

Ustawa o pomocy społecznej nakazuje rodzinom zastępczym zapewnienie dzieciom warunków rozwoju i wychowania odpowiednich do ich stanu zdrowia i poziomu rozwoju, w tym:

1. odpowiednie warunki bytowe;
2. możliwości rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego;
3. możliwości zaspokojenia indywidualnych potrzeb dziecka;
4. możliwość właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań;
5. odpowiednie warunki do wypoczynku i organizacji czasu wolnego²⁰.

Wraz z wejściem w życie w 2000 r. noweli do ustawy o pomocy społecznej wprowadzono nową kategorię rodzin zastępczych pełniących zadania pogotowia rodzinnego. Jest to forma niespokrewnionej rodziny zastępczej, która za ciągłą dyspozycyjność w zakresie świadczenia opieki nad dziećmi otrzymuje od starosty wynagrodzenie. Instytucja ta jest tworzona przez powiaty w miarę istniejących

¹⁹A. Tynelski, *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo – wychowawcze*, „Problemy opiekuńczo – wychowawcze” nr 3 z 1976, op. cit. s. 133.

²⁰ Ustawa o pomocy społecznej z 2004 r.

potrzeb lokalnych. Tworzy się je w celu szybkiego zapewnienia opieki dzieciom do lat 10 w sytuacjach, gdy:

- nastąpiła nagle konieczność zapewnienia dziecku opieki wskutek okoliczności uniemożliwiających sprawowanie opieki bezpośrednio przez rodziców, bądź też opieka rodzicielska zagraża zdrowiu lub życiu dziecka; w tych sytuacjach dziecko umieszczane jest bez zgody rodziców, często decyzją sądu lub przeprowadzone przez policję;
- rodzice z przyczyn obiektywnych nie mogą przejściowo sprawować opieki nad dzieckiem; w tym przypadku konieczna jest zgoda rodziców dziecka.

Utworzenie tego typu instytucji zapobiega przejściowemu umieszczeniu małych dzieci w placówkach opiekuńczo – wychowawczych, a także zapewniają opiekę najbliższej miejsca zamieszkania. Chodzi tu głównie o dzieci małe, które na okres wyjaśnienia ich sytuacji prawnej trafiłyby nie do domu małych dzieci, ale do przedszkolonej opiekunki. Tego rodzaju pogotowia rodzinne funkcjonują już w wielu województwach. Są one tańsze i bardziej efektywne niż instytucje, a co najważniejsze nie są emocjonalnie niszczące dla niemowląt i małych dzieci²¹.

Kolejne dokumenty ministerialne dzielą opiekę zastępczą jeszcze bardziej szczegółowo. Nowela do ustawy o pomocy społecznej wyróżnia wśród rodzin zastępczych (art. 74):

1. rodziny spokrewnione z dzieckiem;
2. rodziny niespokrewnione z dzieckiem;
3. rodziny zawodowe niespokrewnione z dzieckiem:
 - a) rodziny wielodzietne,
 - b) rodziny specjalistyczne,
 - c) rodziny o charakterze pogotowia rodzinnego.

Forma rodziny zawodowej jest wprowadzoną przez ustawodawcę nowością (poza formą pogotowia rodzinnego). Kolejne przepisy art. 74 ustawy precyzują charakter określonych zawodowych rodzin zastępczych. A zatem:

- a) w zawodowej niespokrewnionej z dzieckiem wielodzietnej rodzinie zastępczej umieszcza się w tym samym czasie nie mniej niż troje i nie więcej niż sześcioro dzieci. W przypadku konieczności umieszczenia w rodzinie licznego rodzeństwa liczba dzieci w wielodzietnej rodzinie zastępczej może się zwiększyć;
- b) w zawodowej niespokrewnionej z dzieckiem specjalistycznej rodzinie zastępczej umieszcza się dzieci niedostosowane społecznie albo dzieci z różnymi dysfunkcjami, problemami zdrowotnymi wymagającymi szcze-

²¹Zob. T. Polkowski, *Rodziny zastępcze – alternatywa dla domów dziecka* [w:] Problemy opiekuńczo-wychowawcze, nr 11 z 1999 r.

gólnej opieki i pielęgnacji. W rodzinie tej może wychowywać się w tym samym czasie nie więcej niż troje dzieci;

- c) w zawodowej niespokrewnionej z dzieckiem rodzinie zastępczej o charakterze pogotowia rodzinnego umieszcza się nie więcej niż 3 dzieci na pobyt okresowy do czasu unormowania sytuacji życiowej dziecka, nie dłużej niż na 12 miesięcy. W szczególnie uzasadnionych przypadkach pobyt dziecka może być przedłużony, jednak nie więcej niż o kolejne 3 miesiące. Rodzina ta nie może odmówić przyjęcia dziecka w wieku do 10 lat, jeżeli zostało doprowadzone przez policję²².

Decyzję o powołaniu zawodowej rodziny zastępczej podejmuje Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie, biorąc pod uwagę potrzeby i możliwości danego powiatu (w praktyce często bywa tak, że potrzeby w tym zakresie są większe niż możliwości). Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Polityki Społecznej z dnia 18 października 2004 r. w sprawie rodzin zastępczych (§ 4, pkt. 2) „...centrum pomocy rozpatrując oferty kandydatów do pełnienia funkcji niespokrewnionej z dzieckiem zawodowej rodziny zastępczej bierze pod uwagę w szczególności:

- 1) *predyspozycje psychofizyczne kandydatów do pełnienia tej funkcji w zależności od typu rodziny zastępczej;*
- 2) *umiejętności niezbędne w opiece nad dzieckiem o szczególnych potrzebach;*
- 3) *doświadczenia w pracy z dziećmi o szczególnych potrzebach;*
- 4) *informacje pozwalające na ocenę funkcjonowania kandydatów w środowisku lokalnym;*
- 5) *warunki mieszkaniowe kandydatów pozwalające na przyjęcie dziecka o szczególnych potrzebach*”²³.

Rozporządzenie to określa również wymogi dotyczące zakresu szkoleniowego rodzin zawodowych oraz wymóg szkoleń prowadzonych według zatwierdzonych ministerialnie programów. Po okresie pobytu dziecka w pogotowiu rodzinnym istnieje konieczność zapewnienia mu stałej opieki. Jeżeli sytuacja pozwala na umieszczenie w formie rodziny zastępczej, rozpoczyna się poszukiwanie odpowiedniej rodziny. Tak jak w przypadku adopcji, istnieje tu zasada doboru rodziny do dziecka. Określają to też ustawodawca w art. 73 pkt 3: „Przy doborze rodziny zastępczej dla dziecka uwzględnia się:

- 1) *osoby spokrewnione lub spowinowacane z dzieckiem, jeżeli dają gwarancję poprawy sytuacji dziecka;*
- 2) *przygotowanie kandydatów do pełnienia funkcji rodziny zastępczej;*
- 3) *odpowiednią różnicę wieku między kandydatami do pełnienia funkcji rodziny zastępczej a dzieckiem;*

²² Por. ustawa o pomocy społecznej - art. 74.

²³ Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 18 października 2004 r. w sprawie rodzin zastępczych, Dz. U. Nr 233, poz. 2344 z 2004 r.

- 4) *poziom rozwoju i sprawności dziecka, wymagania w zakresie pomocy profilaktyczno-wychowawczej lub resocjalizacyjnej oraz możliwości zaspokajania potrzeb dziecka;*
- 5) *zasadę nierozłączania rodzeństwa;*
- 6) *w miarę możliwości opinię wyrażoną przez dziecko*²⁴.

Zakończenie

W praktyce postępowania adopcyjnego ostatnich lat godna pokreślenia jest zasada nierozdzielania rodzeństwa oraz brania pod uwagę opinii dziecka, jeśli w ogóle jest ono w stanie opinię taką wyrazić. Jednak bardzo często trudno jest znaleźć środowisko rodzinne dla liczniejszych rodzeństw. Podejmując więc ewentualne decyzje o rozdzieleniu rodzeństwa bierze się pod uwagę więzi emocjonalne między dziećmi oraz możliwość późniejszego wzajemnego kontaktu i informacji. Rodzina zastępcza jest trudną formą rodzicielstwa. Opiekuje się i wychowuje dzieci, które nigdy nie będą w pełni jej dziećmi, które często mają swoich rodziców, z którymi są związane emocjonalnie i którzy też w jakimś stopniu mają wpływ na swoje dzieci. Dla wielu rodzin trudniejszy jest kontakt z rodzicami biologicznymi powierzonych dzieci niżli opieka nad nimi. Trudno jest zaakceptować osobę, która zaniedbywała dziecko i /lub je krzywdziła/, jednak bez tej akceptacji rodzica praca z powierzonym dzieckiem może być jeszcze trudniejsza. Zresztą, założeniem formy, jaką jest rodzina zastępcza jest to, że dziecko po jakimś czasie powinno wrócić do rodziny biologicznej, o ile ustaną przyczyny, które spowodowały zabranie dziecka od rodziców. Problemem jednak w naszej rzeczywistości jest zbyt mało pracy z rodziną biologiczną (szczególnie z tą, której odebrano już dzieci), za mało instytucji i pracowników, którzy mogliby pomóc oraz trudności społeczno – ekonomiczne. Stąd coraz częściej pojawia się „zapotrzebowanie” na rodziny zastępcze, które opiekują się dziećmi do uzyskania przez nie pełnoletniości /lub samodzielności/, a dzieci przebywające w tych rodzinach wchodzą w głębsze relacje emocjonalne z rodzicami zastępczymi, niż z rodzicami biologicznymi.

Zusammenfassung

Der Beitrag bespricht praktische Hinweise zur Frage der Adoption im polnischen Rechtssystem.

²⁴ Ustawa o pomocy społecznej z 2004 r.

